

Надія Пивоварова¹, Людмила Филипович²¹*Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста (Київ, Україна)*²*Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної Академії наук України (Київ, Україна)***Релігійні меншини як духовно-соціальна реальність поліконфесійної України та об'єкт соціологічного дослідження**

Актуальність дослідження. Україна - багатоконфесійна, багатоетнічна країна, в якій релігійні меншини є помітним суб'єктом її релігійно-конфесійного поля. Інтереси релігійних меншин захищені українським законодавством. Але в реальному житті гарантовані права релігійних та етнічних меншин часто залишаються нереалізованими. Тим часом релігійні меншини мають свої специфічні потреби та особливі умови для їх забезпечення. Зокрема, існуючі закони не гарантують автоматично належної правової основи для участі релігійних меншин у суспільному житті, особливо в таких галузях, як капеланство - військове, медичне, пенітенціарне, освітнє; волонтерство; освітній, інформаційний і культурний простір тощо.

Метою даної статті є характеристика релігійних меншин як духовно-соціального феномену поліконфесійної України та об'єкта соціологічного дослідження. Результати. В статті наведені приклади пошуків визначення дефініції «релігійні меншини» у міжнародних правових документах, у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників. Приділена увага опису методології соціологічного дослідження, в якому об'єктом вивчення є вітчизняні релігійні меншини.

Проаналізовані результати фокусного соціологічного дослідження «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини»¹, зокрема, стосовно оцінки законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій експертами (представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (з питань релігій); лідери громад релігійних меншин – особи з адміністративним та організаційним досвідом; спеціалісти з питань свободи совісті та релігій (зокрема, науковці, юристи, богослови, представники медіа тощо) та вірянами релігійних меншин. Основним висновком, до якого підводить матеріал статті, є те, що в громадянському суспільстві, яким прагне бути й українське, формується суспільна потреба на правове розуміння нових принципів взаємодії держави і релігійних організацій, зокрема і особливо, релігійних меншин. Так, експертами та віруючими релігійних меншин українське законодавство у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій за 5-ти бальною шкалою, де 5 – найвищий бал, було оцінено на 3,6 та 3,7 бали відповідно. Думку про необхідність актуалізації законодавства з метою підвищення рівня демократичності, де 5 - цілком досконале законодавство, експерти оцінили на 3,4, а віруючі на 3,0 бали. Це свідчить про наявний запит суспільства, зокрема релігійних меншин, на більш досконалу правову базу для успішного управління в полі державно-конфесійних відносин, на адекватну інформаційно-комунікаційну діяльність в цій галузі всіх її суб'єктів. Реалізація усіх правових принципів державно-конфесійних стосунків, взаємoinформування, постійний діалог сприятимуть вдосконаленню цих стосунків як кооперативної (партнерської) моделі відносин у умовах плюралізації та демократизації релігійного життя.

Ключові слова: релігійні меншини, релігійна більшість, державно-конфесійні стосунки, релігійні організації, правовий статус, духовно-соціальний феномен, об'єкт соціологічного дослідження.

Nadiia Pyvovarova¹, Lyudmyla Fylypovych²¹*Research Institute of Socio-economic City Development (Kyiv, Ukraine)*²*H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)***Religious Minorities as a Spiritual and Social Reality of Multi-religious Ukraine and as an Object of Sociological Research**

Relevance of research. Ukraine is a poly-religious, multi-ethnic country, where religious minorities are a prominent subject in its religious field. The interests of religious minorities are protected by Ukrainian laws. But in real life, the guaranteed rights of religious and ethnic minorities often remain unexercised. Meanwhile, religious minorities have their own specific needs and special conditions to meet them. In particular, the existing laws do not automatically

¹ Проєкт «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини» впроваджується організацією «Українська асоціація релігієзнавців» за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів: <https://rmu.uarr.info>

ensure a proper legal basis for participation of religious minorities in public life, especially in such areas as chaplaincy - military, medical, penitentiary, educational; volunteering; educational, informational and cultural space, etc.

The purpose of this article is to characterize religious minorities as a spiritual and social phenomenon of poly-religious Ukraine and as the subject of sociological research.

Results. The article gives examples of searching for the definition of "religious minorities" in international legal documents, in the works of foreign and national researchers. Attention is paid to the description of sociological research methodology, which object of study is religious minorities.

The results of the focus sociological research named "Religious Minorities of Ukraine and State-Denominational Relations"² have been analyzed, particularly, regarding the assessment of Ukrainian legislation in the field of freedom of conscience and activities of religious organizations by experts (representatives of central and local executive bodies, local self-government authorities (in the matter of religion); leaders of religious minorities communities – persons with administrative and organizational experience; specialists in freedom of conscience and religions (in particular, scholars, lawyers, theologians, media representatives, etc.) and believers-members of religious minorities. The main conclusion the article leads to is the fact that, in civil society, which seeks to be the Ukrainian one, there is a public need for legal understanding of the new principles of interaction between the state and religious organizations, and particularly religious minorities. Thus, experts and believers-members of religious minorities assessed the Ukrainian legislation in the field of freedom of conscience and the activities of religious organizations on a 5-point scale, where 5 is the highest score; and the scores were the following: 3.6 and 3.7 points, respectively. The experts assessed the opinion on the need to update the legislation in order to increase the level of democracy at 3.4 points, and believers at 3.0 points, where 5 is completely perfect legislation. This shows the existing demand of society, in particular religious minorities, for a better legal framework for successful governance in the field of state and religious relations, for proper information and communication activities of all its subjects in this area. Implementation of all legal principles of state and religious relations, mutual information, constant dialogue will contribute to the improvement of these relations as a cooperative (partnership) model of relations in the context of pluralization and democratization of religious life.

Keywords: *Religious Minorities, Religious Majority, State-denominational Relations, Religious organizations, Legal Status, Spiritual and Social Phenomenon, Subject of Sociological Research*

Вступ.

Україна – одна із найбільш поліконфесійних держав, в якій вільно співіснують різні релігійні традиції, багаточисельні і малочисельні спільноти віруючих, що об'єднані в церкви, деномінації, громади. Між ними існують складні, історією визначені відносини, обтяжені соціально-економічними і політичними реаліями. На відміну від релігійної більшості (такою є християни східного обряду), якій після десятиліть заборон і переслідувань прийшлося важко відновлювати свої права в посткомуністичному суспільстві, релігійні меншини фактично починали з нуля. І суспільство, і держава, і засоби масової інформації, і церкви більшості не завжди однозначно та позитивно ставляться до релігійних меншин, вчиняючи, свідомо чи несвідомо, політичний, культурний, економічний, психологічний, правовий, інформаційний чи навіть фізичний тиск,

що свідчить про існуючі проблеми в сфері міжконфесійних і суспільно-релігійних взаємин. Разом з тим, релігійні меншини є рівноправним і рівнозначним учасником українського релігійно-конфесійного суспільства. А тому проблеми буття меншин в Україні, як і загалом в сучасному світі (в теоретичному і реальному вимірі), їх співіснування з етнічною чи релігійною більшістю є глобальними і актуальними для всіх держав і народів, потребують постійного експертного моніторингу та аналізу. Мета даної статті – охарактеризувати релігійні меншини як духовно-соціальний феномен поліконфесійної України та об'єкт соціологічного дослідження.

Результати дослідження.

Від середини ХХ ст. світова громадськість почала обговорювати тему меншин, в тому числі й релігійних. До дискусії долучилися політичні і релігійні лідери, вчені, правники, представники медіа та ін. Це засвідчено

¹ Project "Religious minorities of Ukraine and State-denominational relations" is implemented by Ukrainian Association of Researchers of Religion with support of Human Rights Fund Programme of the Embassy of the Kingdom of the Netherlands: <https://rmu.uarr.info>

науковими працями й міжнародними правовими документами. Жодна гуманітарна чи правова конференція не обходиться без доповідей про меншини. Дослідженню в цій царині присвячено все більше проєктів: зокрема, *The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World* (2015); *Религиозное большинство и меньшинство в публичном пространстве России и Северной Европы: историко-культурный анализ* (2018). Аналіз цих матеріалів дає підстави зробити висновок про перспективність даної теми, яку потрібно почати із визначення поняття «меншина», «релігійна меншина».

Під меншиною в світовій науці та міжнародному праві розуміють меншу за чисельністю групу людей (у порівнянні з рештою населення держави), «яка не займає панівного становища і члени якої - громадяни цієї держави - володіють з етнічної, релігійної чи мовної точки зору характеристиками, що відрізняються від характеристик іншої частини населення, і виявляють, навіть якщо і опосередковано, почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови» (Капоторті, 1991, с. 9). Це визначення є найпоширенішим в міжнародній практиці, ним користуються в усіх міжнародних документах, зокрема Декларації ООН про права меншин та Декларації ООН проти всіх видів дискримінації на основі віри, світогляду, релігії.

Конвенціями і Деклараціями ООН визначається поняття «меншини», окреслюються їх права, засуджується будь-яка дискримінація кількісно невеликих і якісно відмінних груп громадян держави, які не мають в ній домінантного статусу, і за своїми характеристиками вирізняються від більшості населення, а тому об'єднуються для забезпечення своїх прав і досягнення рівності з титульним етносом, пануючою мовою і поширеною релігією.

Права меншин загалом, в тому числі й релігійних, допомагають гарантувати те, що меншини можуть реалізувати і використовувати ті права, якими користується більшість, або самі по собі, або за умови захисту тільки загальними для всіх документами з прав людини (Капоторті, 1991, с. 40-41; Райк, 1996, с. 146-149).

Загалом меншина - це така група людей, які об'єднані за певними ознаками,

що вирізняють їх серед певної більшості населення. За об'єктивними критеріями вона (соціальна група) є «кількісно менша, ніж та чи інша певними ознаками визначена частина населення держави, яка становить більшість. Меншина, складаючись із громадян даної держави, як правило, не знаходиться у панівному (домінуючому) становищі. Її характерні риси відмінні від відповідних рис іншої частини населення. За своїм суб'єктивним критерієм меншина виявляє почуття солідарності, спрямованої на збереження своєї ідентичності» (Филипович, 2011, с. 60).

Широко використовуючи поняття «релігійна меншина» в науці, відзначимо, що в українському законодавстві воно відсутнє. Міркуючи над самим поняттям «релігійна меншина», науковці вважають, що термін постає як дериват поняття «меншина» у широкому значенні (Бабій, 2006, с.15). Виходячи із загального розуміння меншини, саме релігійну меншину визначають тоді, коли «самоідентифікація особи чи ідентифікація групи відбувається за релігійною ознакою (а етнічні, мовні, культурні характеристики при цьому постають як другорядні)... Таким чином, релігійна меншина – це група громадян держави, що чисельно менша від основної частини населення і/чи не займає домінуючого становища й має стійкі релігійні характеристики та намагається зберегти свою релігійну самобутність» (Бучма, 2008, с. 342).

На практиці при визначенні «релігійна більшість» чи «релігійна меншість» можуть виникати певні труднощі. Адже слід керуватися принципами історичності, об'єктивності, регіональності й виходити з того, яка релігія для даної країни є традиційною, повсюдно поширеною і найбільшою кількісно. В Україні абсолютно домінуючим є християнство в таких його конфесійних формах, як православ'я, католицизм, в тому числі греко-католицизм, протестантизм (ранній класичний та пізній). До релігійних меншин відносять релігійні течії, які репрезентовані обмеженою кількістю своїх послідовників й складаються лише з декількох громад, що не мають всеукраїнського управлінського центру, а інституалізація яких часто носить сектантський характер. Тому релігійною меншиною в Україні може вважатися об'єднання послідовників будь-якої релігії

(національної чи навіть світової), які за своєю чисельністю складають незначну частину серед мешканців нашої країни. Серед останніх: релігії національних меншин, що проживають в Україні; нові для України релігійні течії; так звані природні або автохтонні релігії, що зійшли з історичної арени українського релігійного життя, але нині відроджуються; відносно малочисельні християнські церкви (як правило протестантського напрямку).

До того ж релігійна меншина не є сталою одиницею. Вона - рухома, оскільки може втрачати статус меншини в результаті кількісного зростання своїх послідовників чи/ї територіального поширення. Так, зокрема, кількість віруючих-харизматів і зареєстрованих ними церков за останні роки потужно зросла, що змінює меншинний статус такої конфесії. Наприклад, Об'єднання незалежних харизматичних християнських сьогодні нараховує 361 громаду, хоча ще 20 років тому його не існувало. Разом з такою динамікою в Україні є деякі релігійні меншини, які залишились малочисельними організаціями. Серед них Всесвітня віра багаї, буддисти, караїми, кримчаки, рідновіри, сведенборжці та ін.

Виходячи з історії постановки тих чи інших релігій, можна стверджувати, що в Україні завжди існували релігійні меншини, від доімперських часів, але точно вирахувати кількість громад, які відносяться до релігійної меншини, тим паче, кількість послідовників, - вкрай важко і чи можливо взагалі. Одне очевидно: релігійні меншини були і є складовою духовної і соціальної реальності нашої країни від давніх часів до сьогодення. Вони є помітним та рівноправним компонентом сучасної поліконфесійної України.

Сьогодні діяльність релігійних меншин в Україні регулюється Конституцією України (ст. 35) та Законом «Про свободу совісті та релігійні організації», які є правовим фундаментом для повноцінного здійснення свободи совісті, свободи релігії або переконань, вільної діяльності релігійної організації. В Законах України відсутній поділ релігій на традиційні і нетрадиційні, на історичні і нові, на домінуючі та недомінуючі, на більшість і меншість за релігійною ознакою. Щодо громад релігійних меншин, релігій національних меншин, неорелігій

не використовується якийсь специфічний термін. Всі релігійні об'єднання будь-якої конфесійної орієнтації покриваються поняттям «релігійні організації», що є абсолютно справедливою і демократичною нормою.

За нині діючим Законом правовий статус релігійної меншини ідентичний правовому статусу будь-якої релігійної організації і базується на двох визначальних принципах: відокремлення Церкви від Держави і рівність всіх релігій перед законом. Жодній із існуючих в Україні релігій не мають надаватися якісь переваги, не визначаються також пріоритетні релігії. Проголошено, що всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ст. 5). Законодавство України не передбачає якихось привілеїв чи обмежень релігіям, що вирізняються давністю існування тієї чи іншої конфесії, традиційністю (відповідність культурним традиціям нації), чисельністю релігійної організації, її внеском в розвиток культури тощо. Обмеження стосуються лише тих випадків, коли релігійна активність вступає у протиріччя з діючим законодавством і несе загрозу суспільній безпеці, порядку, фізичному або психічному здоров'ю громадян, моралі, тобто головним правам і свободам інших осіб.

З правової точки зору, в Україні всі релігійні організації мають однаковий правовий статус і є рівноправними. Однак, будучи елементом релігійного ландшафту, навіть історичним та органічним, складовою духовної і соціальної реальності, релігійні меншини мають інший суспільний статус, ніж церкви більшості. Не всі релігії і релігійні організації отримують однакове суспільне визнання, підтримку тощо. Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах, і то не завжди на місцях дотримуються цих норм. Про рівність релігій у суспільно-політичній, економічній, освітній та інших сферах можна говорити з певною долею умовності. У своїй історії Україна тісно пов'язана з православною церквою, східнохристиянською традицією. Тому не випадково, що переважна частина населення України релігійно ідентифікує себе з нею – близько 60% (Конфесійна та церковна належність громадян України, 2020). Значимість цієї конфесії в історії, культурі,

державності, моральності, наступності традицій українського суспільства відзначена, наприклад, в Кодексі законів про працю України (ст. 73), який визначив такі православні/східнохристиянські релігійні свята, як Різдво Христове, Пасха (Великдень) та Трійця як святкові і неробочі дні – державні свята. Святковим і неробочим визнані Різдво за Григоріанським (25 грудня) календарем, святковим - Новий рік (Рош га-Шана) за єврейським календарем. Зважаючи на багату конфесійну палітру українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: «За поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні» (ст. 73). Реально цим правом користуються небагато громад.

Так само, незважаючи на те, що у Збройних силах України інститут військових священиків офіційно відсутній, військовослужбовці, за бажанням, регулярно отримують доступ до релігійних відправ. У багатьох військових частинах є священики. В армії проводять християнські богослужіння і широко використовують християнську символіку. При цьому має місце явне ігнорування прав послідовників релігійних меншин, які хотіли б відвідувати богослужіння своєї конфесії, бачити і чути, якщо вже запрошують у військову частину служителів культу, й представника свого віровизнання.

Це лише кілька прикладів нерівних можливостей для представників релігійно-конфесійного українського розмаїття, релігійні меншини якого є помітною його складовою.

Неоднозначне ставлення до релігійних менших домінантних релігій, посадових осіб, медіа. Громадська думка також не надто прихильна до релігійних меншин. Як реакція на такі реалії, частина з меншин замикається, ізолюється від суспільних потреб і сконцентровує увагу на власних внутрішніх інтересах і проблемах. Інша ж частина, намагаючись віднайти і зайняти свою нішу в українському духовно-

релігійному і культурному полі, шукає можливостей встановлення діалогу, порозуміння з представниками релігійних більшостей, суспільними інституціями, громадськими організаціями, політичними партіями. При вирішенні проблемних питань в релігійному житті важливу роль відіграють Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, Конференція представників християнських церков України, Рада Євангельських протестантських церков та інші міжконфесійні спільноти. Проте переважна частина релігійно-меншинних організацій не мають можливості брати участь у функціонуванні цих організацій. Саме тому в 2017 році утворена Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань, куди увійшли представники 7 релігійних меншин.

Оскільки релігійні меншини знаходяться все ж у нерівному стані щодо релігійних більшостей, значну роль в збереженні її життєспроможності відіграє їх лідер, його індивідуально-психологічні особливості, соціальні характеристики, активність і настирливість в обстоюванні прав своєї спільноти, здатність громади до харизматичної легітимації його особи. Від особистісних якостей лідера релігійної меншини залежить траєкторія її руху в суспільному просторі і часі та здатність переходу в цих координатах в іншу якісну категорію – релігійну більшість або ж в стан її функціональної більшості.

Беззаперечний факт - ситуація в релігійно-меншинному бутті порівняно з першою половиною 90-х років минулого століття нині покращилася та стабілізувалася. Цьому сприяли, з одного боку, намагання релігійних меншин зайняти своє місце в релігійному і політичному просторі України, а з іншого – процеси національно-культурного відродження, зокрема, самоідентифікація історичних церков, взаємовизнання однієї з інших, звичка жити в полірелігійному середовищі, демократизація і лібералізація законодавчої бази, політична поляризація суспільства, в якій солідарність по вірі відходить на задній план. Українське суспільство іде шляхом розвитку громадянського суспільства, в якому релігійні меншини є його помітним інститутом, духовно-соціальним феноменом, що потребує вивчення на рівні з іншими інститутами сучасного громадянського суспільства.

Разом з тим слід відзначити, що релігійні меншини досі не були надто популярними в українському екзистенційному та інформаційному полі. Час від часу вони як об'єкт вивчення спливають в тому чи іншому ракурсі в сучасному медіаконтенті, в дискурсах дослідників релігії, зокрема, серед філософів, релігієзнавців, юристів, істориків, культурологів, соціологів, у звітних статистичних профільних довідниках державних служб. Цьогоріч, по суті, вперше релігійні меншини нашої держави стали центром дослідницької уваги спеціалізованого фокусного науково-дослідного проєкту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини»³, що впроваджується Українською асоціацією релігієзнавців за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів⁴ у партнерстві з Всеукраїнською радою релігійних об'єднань та Відділом релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Основна ідея проєкту - представити релігійні меншини українському суспільству, визначити їхні нагальні потреби, донести до влади особливості їхніх інтересів, запитів та потреб, «включити» меншини в соціальну і духовну структуру суспільства. Проєкт триває до кінця поточного року і передбачає, що цілісна й сфокусована презентація релігійних меншин українському суспільству, поширення інформації про них покращить їх статус і сприйняття в Україні. Вивчення релігійних меншин реалізовується через багатокомпонентний ракурс підходу до проблеми: соціологічний, юридичний, релігієзнавчий та інформаційно-просвітницький медіа-контент для держави (через представників відповідних державних служб, організацій та установ), профільних спеціалістів та широкої громадськості. Вагомим джерелом інформації про соціодіяльність, потреби й запити релігійних меншин стало соціологічне дослідження. Його завдання - отримати інформацію про реальний, фактичний стан функціонування релігійних меншин в Україні, про особливості

їх комунікації з державою, про оцінку реалізації декларованих законодавчих прав та свобод з акцентом стосовно об'єднань віруючих релігійних меншин.

Соціологічне дослідження реалізовувалося як різновид кейс-стаді із застосуванням трьох методів збору інформації, з метою поєднання кількісної методики, націленої на виявлення кількісних ознак досліджуваної проблематики, та якісної стратегії, спрямованої на пошук різноманітності можливих думок, відмінного досвіду державно-конфесійних відносин, моделей поведінки, повсякденних фактів, незалежно від кількісної розповсюдженості.

Кількісна методика закладалася в оцінці шкали, згідно з якими розраховувалися середні бали, зокрема, для визначення оцінок рівня демократичності законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій; рівня реалізації тих чи інших прав та свобод; рівня релігійної толерантності, взаєморозуміння в українському суспільстві; оцінок державно-конфесійних відносин в Україні. Середні бали розраховувалися за порядковими шкалами як середнє арифметичне відповідей респондентів, де 1 бал - максимально негативна оцінка, а 5 балів – максимально позитивна оцінка.

Якісна стратегія реалізовувалася в неструктурованих «відкритих» запитаннях анкет (потребують текстової відповіді з описом реальних прикладів комунікації з органами державної влади; колом проблем питань; пропозицій щодо змін в Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" задля покращення становища релігійних меншин; потенційних кроків для гармонізації міжконфесійних відносин та релігійної толерантності в Україні тощо).

Розгорнуті відповіді про життєдіяльність та функціонування громад віруючих релігійних меншин були отримані внаслідок проведення двох фокусованих групових дискусій (ФГД) з віруючими.

Збір соціологічної інформації здійснювався наступними методами:

³ Офіційна сторінка проєкту: <https://rmu.uarr.info>

Сторінка проєкту в Facebook: <https://www.facebook.com/RMU.uarr.info/>

⁴ Створення цієї публікації частково або повністю фінансується в рамках Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів. Зміст та думки викладені в цій публікації є відповідальністю авторів та не обов'язково відповідають позиції Посольства

анкетування віруючих громад релігійних меншин через гугл-форми з використанням оціночних шкал та неструктурованих запитань; фокус-групові дискусії з віруючими громад релігійних меншин (дві – взяли участь сімнадцять учасників, що представили одинадцять деномінацій релігійних меншин); експертне опитування – анкетування через гугл-форми з використанням оціночних шкал та неструктурованих запитань.

Анкетуванням охоплено дві цільові групи респондентів:

- віряни громад релігійних меншин – 211 анкет (за основу відбору респондентів закладався, в першу чергу, принцип самоідентифікації особи⁵);
- експерти – 135 осіб.

В якості експертів виступили: 1) представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (з питань релігій) – 50 осіб; 2) лідери громад релігійних меншин – особи з адміністративним та організаційним досвідом – 52 особи; 3) спеціалісти з питань свободи совісті та релігій (зокрема, науковці, юристи, богослови, представники медіа тощо) – 33 особи.

Загалом у соціологічному опитуванні вірян громад релігійних меншин взяли участь представники 17 релігійних деномінацій, хто конкретизував назву власної релігійної організації чи спільноти, або узагальнено зазначив релігійний напрям,

а саме – «протестантизм» та «харизматизм», а також ті віряни, хто визначив себе як «вірянин релігійної меншини» (без конкретизації належності). Таким чином, серед представлених в дослідженні деномінацій наступні: Апостольська Православна Церква в Україні; Буддизм (школи корейського, тибетського, японського буддизму); Вірменська Апостольська Церква; Євангельські християни баптисти (зокрема, «Церква Голгофи», «Світло пробудження», «Дім миру» та інші); іслам сунітського тлумачення; Національні Духовні Збори Бахаї України; неоязичницькі вірування (зокрема, «Великий Вогонь»), рідновірство; Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України; Об'єднання Синів і Дочок України Рідної Української Національної Віри; Релігійне Об'єднання Громад Прогресивного Іудаїзму України; Свідки Єгови; Український християнський рух «Нове покоління»; Християни Віри Євангельської; Товариство свідомості Крішні в Україні; Церква Адвентистів Сьомого Дня; Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів; Церква Саєнтології; харизмати; протестанти; віряни релігійних меншин.

Згідно з отриманим зворотнім зв'язком від вірян релігійних меншин (участь в анкетуванні) та учасників ФГД, а також результатами експертного опитування, в дослідженні географічно представлена вся територія України (за винятком АР Крим)

⁵ В національному законодавстві термін «релігійні меншини» відсутній. У дослідженні під поняттям «релігійні меншини» розумілися об'єднання віруючих певної конфесійної зорієнтованості, віросповідна і культова практика яких мають свою самодостатність і самобутність, які за своєю чисельністю, рівнем поширеності, впливу в релігійному середовищі територіально не посідають домінуючого становища. Під поняттям «релігійна більшість» позиціонувалися віруючі таких релігійних організацій, що територіально широко та багаточисельно представлені в Україні, зокрема, віруючі ПЦУ, УПЦ(МП), УГКЦ, РКЦ, деяких протестантських деномінацій. У контексті такого понятійного підходу до релігійних меншин, які функціонують в Україні, були віднесені: 1) релігії (релігійні організації) національних меншин (іудаїзм, караїмське віросповідання, іслам, вірменська церква, німецькі лютерани, релігія ромів, старообрядці тощо); 2) релігійні новоутворення: неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, саєнтологічні рухи тощо; 3) регіональні релігійні меншини домінуючих в Україні конфесій (наприклад, общини УГКЦ, ПЦУ та ін. в Східних областях України чи УПЦ (МП) в Галичині). При проведенні дослідження віруючим пропонувалося ознайомлення з визначеннями понять «релігійна більшість», де фігурувало формулювання – «деякі протестантські деномінації» та «релігійні меншини», де також зазначалося формулювання «історично присутні в релігійному полі України спільноти певних протестантських конфесій та християнських деномінацій» та надавалося право на основі самоідентифікації позиціонувати себе як вірянина та власну релігійну спільноту (в якості «релігійної більшості» чи «релігійних меншин») й взяти участь, або відмовитися від участі у дослідженні. Відзначимо, що на основі самоідентифікації до релігійних меншин віднесли себе представники таких релігійних громад, як: Свідки Єгови, Євангельські християни баптисти, Християни Віри Євангельської, Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів (мормони), Адвентисти Сьомого Дня.

– 23 області (без Івано-Франківської) та місто Київ. Обрана методика та отримані результати дали можливість «побачити» віруючого спільноти релігійних меншин, з його оцінками, потребами, запитами.

Нижче проілюструємо даний матеріал деякими результатами соціологічного дослідження, яким у подальшому будуть присвячені окремі наукові статті у більш широкому контексті. Зокрема, наведемо отримані у ході соціологічного опитування оцінки законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій експертами (згідно з експертним опитуванням) та вірянами вітчизняних релігійних меншин (рис. 1).

Експерти та віруючі релігійних меншин близькі у своїх оцінках українського законодавства у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій. За 5-ти бальною шкалою, де 5 – найвищий бал:

оцінка експертів – 3,6 бали; оцінка віруючих – 3,7 бали. Серед різних категорій експертів оцінка представників органів влади найвища – 4,0 бали.

Експерти меншою мірою (порівняно з віруючими) підтримують думку про необхідність актуалізації законодавства з метою підвищення рівня демократичності. За 5-ти бальною шкалою, де 5 – цілком досконале законодавство): оцінка експертів – 3,4 бали; оцінка віруючих – 3,0 бали. Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій вище, порівнюючи з іншими категоріями експертів, оцінюють рівень демократичності законодавства – 3,7 бали. Віруючі релігійних меншин є категоричнішими щодо необхідності актуалізації правової бази держави у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, аніж лідери релігійних спільнот релігійних меншин, відповідно 3,0 бали проти 3,3 балів.

Рис. 1. Оцінка законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, бали⁶

⁶ Середні оцінки в балах розраховані в програмі SPSS шляхом зважування відповідей, порашованих у відсотках, за 5-бальними шкалами. Розрахунки здійснені відповідно до часток респондентів, що надали відповіді, в «n» - зазначена кількість осіб, які надали відповіді

На думку переважної частини учасників фокус-групових дискусій, законодавство загалом якісне, демократичне, навіть в певних аспектах демократичніше, ніж в деяких інших країнах Європи, однак його реалізація в конкретних ситуаціях (реєстрація/перереєстрація, освітні питання, благодійність, реституція, оренда та будівництво ритуальних приміщень тощо) на місцях, і особливо за межами столиці, викликає труднощі як на рівні правової неграмотності працівників відповідних державних установ та соціальних інститутів, так і на рівні непоінформованості самих вірян (як рядових, так і осіб з адміністративними та організаційними повноваженнями від релігійних спільнот) щодо прав та механізмів їх забезпечення:

«Закон, як правило, написаний дуже добре, але виконання закону, наприкладі нашої громади Львівської - «ні в тин, ні в ворота» - є така гарна українська приказка» (РУНВіра);

«Законодавство - воно загалом чудове, але, як вже сказали, це питання того, як люди дотримуються цього законодавства, тому що іноді на місцях працівники паспортних столів чи інших державних органів цього просто не знають. І іноді досі до нас звертаються у правозахисну організацію, не тільки представники мусульманської громади, іноді і інших релігійних громад, яким доводиться цитувати законодавство, щоб вони могли чимось аргументувати своє право» (ДУМУ УММА);

«...стакевідчуття, щовоно(законодавство), навіть порівнюючи з європейськими країнами, насправді, є ліберальніше, ніж в європейському законодавстві. І також я порівнював закони, більше в контексті реституції, тому що якби це та ситуація, коли у нас були прийняті певні рішення, але 30 років так нічого і не змінилося. І в практиці потім, якщо ми намагаємося повернути навіть якусь сакральну будівлю, то той закон який існує, він фактично не діє і все потрібно вирішувати тільки і виключно у судовому порядку (лютеранство);

«Стосовно недосконалості, скажімо, податкової, тих реформ, які вони зробили.... Несправедливо досить. Скажімо, якщо у православній церкві можна продавати свічки і ікони, і це входило у віросповідання, то

нам заборонили, інакше ми могли втратити статус неприбуткової релігійної організації. Ми вважаємо що це несправедливо: одним надають право, а інші не мають права цього робити» (ЄХБ);

«У нас порушувалося законодавство... на прикладі освітніх програм. Студент нашої освітньої програми був позбавлений фактично (відбув 6 місяців позбавлення волі) за те, що він є студентом семінарії. Військкомат не прийняв довідку до відома, і тому ми зверталися... у нас наразі йде судовий процес вже третій рік... І ми зверталися, звичайно, до законодавства європейських країн, до рішення суду ЄСПЛ щодо порушення прав і свобод релігійних кожного громадянина. І нам є з цим порівнювати і студент дійсно відсидів шість місяців і ми через верховний суд нині повернули справу на місцевий суд, на перегляд. І ось уже формується судова практика і ми зі своєї сторони зверталися у всі організації на міжконфесійній взаємодії для залучення релігійних інших громад, бо на цьому рішенні формується судова практика, і якщо рішення буде таким від початку, то буде досить негативним для усіх освітніх програм євангельських та християнських церков (Нове покоління);

«Стосовно земельних ділянок так само у нас були проблеми... Не всюди хотіли виділяти нам... вже не кажу, що було багато судових процесів стосовно повернення культових споруд...де не хотіли...Так само були свої причини. Також військкомат. Так само мали проблеми з військкоматом, де один з районних військкоматів прямо так в інтернеті займався цькуванням людей, населення, проти нас, що ми отакі, не підтримуємо батьківщину, тому що не хочемо йти воювати, хоча вони добре знали про наше відношення до військової служби. Тобто, закон нам надавав право на альтернативу (ЄХБ);

«Проблеми можуть бути тільки, якщо статут складений не відповідно до законодавства і так далі, а все інше досить спокійно. І хочу підкреслити, що це саме в Україні, тому що коли почалися реєстрації громад, це було ще наприкінці радянських часів, тоді були дуже великі проблеми, навіть саме слово громада було дуже складно зареєструвати. Нам, наприклад, пропонували реєструвати не юдейську громаду, а «общество еврейской культуры», аби тільки

не звучало слово громада і, щоб ніде про це не було написано. А зараз ніяких проблем ми не бачимо, все в рамках законодавства дуже спокійно, все нормально» (прогресивний іудаїзм;)

«... стикнулась в нас громада в Дніпропетровську, коли саме держреєстратор, подивившись статут громади релігійної, була здивована і сказала, що вона не може його в тому вигляді зареєструвати, і вимагала, держреєстратор вимагав внести зміни, і чомусь ці зміни, що вона пропонувала більше відповідають до комерційної організації... те, з чим ми стикнулись і що не відноситься, мабуть, до закону і до держави, ми стикнулись з тим, що дуже мало юристів, які б могли надати кваліфіковану інформацію, щодо релігійних організацій, особливо в містах, да? Тобто, якщо в Києві в нас національні збори, які є центром національної громади всіх громад в Україні, просто винайняли юридичну компанію, яка цільовим почала вивчати це питання щодо юридичного супроводу. Але знайти спеціалістів саме на місцях - це проблема» (Бахаї);

«На рахунок надання приміщень, на рахунок оренди земель і все, що стосується цього питання, - є певні проблеми» (ПУНВіра).

Висновки.

Релігійні меншини як повноправні учасники релігійно-конфесійного поля України підтримують та вибудовують механізми формування зв'язків, взаємодій в сучасному громадянському суспільстві, яким прагне бути українське, для зміцнення свого становища і позитивної перспективи розвитку. Ці механізми можуть мати як конструктивний (підтримка державних програм, загальнонаціональних ідей, соціальне служіння, міжрелігійний, міжкультурний, міжнаціональний діалог в процесі побудови громадянського суспільства, участь в розробці й реалізації заходів щодо розв'язання глобальних проблем, сприяння підвищенню рівня суспільної моралі та індивідуальної моральності тощо), так і деструктивний характер (самоізоляція, заглиблення у світ власного буття і байдужість до суспільних процесів, нетерпимість, агресивність та агресія до інаковірних, антидержавна, антисуспільна, антиукраїнська діяльність тощо), а, відповідно до цього, постануть і суспільні наслідки. Якими будуть

останні, покаже майбутнє. Але, безперечно, характер цього типу відносин безпосередньо залежатиме від правового забезпечення свободи совісті та релігійної свободи взагалі і свободи релігійних меншин зокрема та позитивного іміджу релігійних меншин в громадській думці.

Завдяки входженню України в світ відбувається її знайомство з різними моделями державно-церковних відносин. Спокусливо автоматично (у формі простого копіювання) одну з них перенести на український ґрунт. Але такі спроби приречені на невдачу, оскільки будь-яка модель - це результат взаємодії як загальних, так і специфічних особливостей національного розвитку кожної країни, що зумовлене історією, ментальністю її народу. Жодна із існуючих моделей - ні так звана «американська», а ні «європейська» (хоч і тут не існує якоїсь спільної для всіх країн) - не може вповні задовольнити Україну, що має виробити свою власну модель таких стосунків із врахуванням традицій, специфіки свого розвитку і потреб. Зрозуміло, що тут існує багато проблем, але шляхів їх розв'язання лише два: або демократичний, або тоталітарний. Тому Україна із застереженнями віднеслася до досвіду Росії із прийняттям нового Закону, який значною мірою обмежує діяльність релігійних меншин, ввівши дискримінаційні щодо них умови.

В Україні держава не байдужа до діяльності релігійних меншин. З метою упередження міжконфесійних і міжрелігійних конфліктів вона вимушена контролювати ситуацію в релігійній сфері. На жаль, наявність демократичного Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» не завжди забезпечується відповідним механізмом його реалізації, що призводить до зволікань у реєстрації громад, у дозволі на будівництво культових споруд або поверненні тих, що колись належали релігійним меншинам, до свавілля місцевих владних структур, які не завжди дотримуються існуючого законодавства, інколи демонструють правову неосвіченість в сфері державно-церковних відносин, релігійної свободи тощо, що підтвердили і результати цитованого соціологічного дослідження.

Частково неоднозначності і складності в діяльності владних структур щодо

забезпечення правових гарантій усіх без винятку релігійних організацій обговорюються і нівелюються науково-практичними конференціями, семінарами, які організовуються в Україні з ініціативи міжнародних та українських наукових, освітніх, державних та громадських, в т.ч. і релігійних організацій. За роки їхньої плідної співпраці було проведено сотні таких заходів.

Крім того, є надія, що реалізований нині в Україні фокусний проєкт «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини» представить існуючі релігійні меншини для широкої громадськості, віруючих інших конфесій, державних службовців, науковців, журналістів тощо, і громади релігійних меншин будуть видимими учасниками демократизації суспільства, що покращить їх становище в Україні та гармонізує

різномірні стосунки з державою, що сприятиме не лише покращенню становища релігійних меншин в українській державі, але й поліпшить міжнародний імідж України. А досвід науково-практичних, міжконфесійних, державно-конфесійних діалогів та досвід реалізацій подібних фокусних проєктів, що включатимуть не лише теоретичне, а й практичне (через соціологічні дослідження) вивчення життєдіяльності (стану, потреб та запитів, специфіки взаємодії з Державою та іншими Церквами) усіх суб'єктів релігійно-конфесійного простору, нададуть можливість об'єктивно інформувати суспільство про новітні процеси в релігійній сфері, про статус релігійних меншин, вести діалог з віруючими з питань їх соціалізації, попередження небажаних соціально негативних наслідків, міжрелігійних конфліктів тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Бабій М. Правовий статус діяльності релігійних меншин // Релігійна панорама. Спецвипуск 2006 року. К., 2006. С.15-18.

Бабій М. Правове регулювання діяльності релігійних меншин України в контексті міжнародного права // Релігійні меншини України. Т.7 // Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. За ред. проф. А. Колодного. К.: Укр. Видавн.консорціум, 2011. С. 65-71.

Бучма О. Релігійні меншини України: стан і проблеми // Українське релігієзнавство. 2008. № 46. С. 341-354.

Доклад по языковым правам национальных меньшинств в регионе ОБСЕ, 1999, URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/42061.pdf>

Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020р. соціологія), 2020, URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>

Луценко В. Забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин як актуальне завдання державної політики України в сфері релігії // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2019. Вип. 3-4 (99-100). С. 421-433.

Религиозное большинство и меньшинство в публичном пространстве России и Северной Европы: историко-культурный анализ. (Проект РНФ 17-18-01194). URL: <https://urgi.urfu.ru/tmm/>

Релігійні меншини України. Т. 7. // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А.Колодного / Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Київ, 2011. 600 с.

Филипович Л. Природа релігійних меншин і правові проблеми їх буття в Україні // Релігійні меншини України. Т.7 // Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. За ред. проф.А.Колодного. К.: Укр. Видавн.консорціум, 2011. С.59-64.

Филипович Л. Релігійні меншини в Україні: ідентифікація та правовий статус, проблеми та шляхи їх розв'язання // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. Науковий щорічник. К., 1999. С.106-110.

Capotorti, Francesco. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities / New York : UN, 1991. 114 p.

The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World (2015). URL: https://www.researchgate.net/publication/293028573_The_Legal_Status_of_Religious_Minorities_in_the_EuroMediterranean_World_RELMIN

REFERENCES

Babiy, M. (2006) Legal status of Religious Minorities. Religious panorama. Special edition of 2006. Kyiv.

Babiy, M. (2011). Legal regulation of religious minorities in Ukraine in the context of international law. Religious minorities of Ukraine. Vol.7. History of religion in Ukraine. In 10 volumes. Eds prof. A. Kolodnyi. K.: Ukr. Publishing consortium.

Buchma, O. (2008). Religious minorities of Ukraine: state and problems. Ukrainian Religious Studies. № 46, 341-354. Report on the linguistic rights of national minorities in the OSCE region, (1999), Retrieved from <https://www.osce.org/>

- files/f/documents/e/6/42061.pdf
- Confessional and ecclesiastical affiliation of citizens of Ukraine (2020). Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>
- Lutsenko, V (2019). Ensuring the enforcement of rights of ethno-confessional minorities as an urgent task of the state policy of Ukraine in the field of religion. Scientific notes of I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Iss. 3-4 (99-100). P. 421-433.
- Religious majority and minority in the public space of Russia and Northern Europe: Historical and cultural analysis. (RSF project 17-18-01194). Retrieved from <https://urgi.urfu.ru/rmm/>
- Kolodnyi, A. (2011). Religious minorities of Ukraine. History of religion in Ukraine. Kyiv
- Fylypovych, L. The nature of religious minorities and legal problems of their existence in Ukraine. Religious minorities of Ukraine. Vol.7.
- History of religion in Ukraine. (2011). Publishing consortium, 2011.
- Fylypovych, L. (1999). Religious minorities in Ukraine: identification and legal status, problems and ways to solve them. Religious freedom: nature, legal and state guarantees. Scientific annual book. Kyiv.
- Capotorti, F. (1991). Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities / New York : UN
- The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World (2015). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/293028573_The_Legal_Status_of_Religious_Minorities_in_the_EuroMediterranean_World RELMIN

Pyvovarova Nadiia

Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-8010-0436>, nadyapyvovarova@gmail.com

Fylypovych Lyudmyla

Dr.S.c., <https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>, lfilip56@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 12.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21